

GRAIKŲ DIALEKTAI SENOJOJE ATIKINĖJE KOMEDIJOJE

Audronė Kudulytė-Kairienė

Vilniaus universiteto

Klasikinės filologijos katedros docentė

Senovės Graikijos literatūros kūrinių kalbą nulemdavo nusistovėjusi žanro tradicija. Kiekvienas žanras pasižymėjo savitu, tik jam būdingu dirbtiniu dialektu. Epas buvo kuriamas epine kalba, kurią sudarė senasis jonėnų dialektas su ajolėnų ir kitų tarmių priemaiša. Homero poemose visi dangaus ir žemės gyventojai kalba ta pačia epine kalba, nors kartais atkreipiamas dėmesys, kad žmonės daiktą vadina vienaip, o dievai – kitaip (Hom. *Il.* I. 402 sq.; II. 813 sq.; XIV. 290 sq.; XX. 74; *Od.* X. 305; XII. 61). Kartu epe pastebima, kad Kretoje gyvenančių achajų, etekretiečių, kidonų, dorėnų ir pelasgų tarmės¹ yra susimaišiusios (Hom. *Od.* XIX. 175: ἄλλη δ' ἄλλων γλῶσσα μεμιγμένη), ir užsimenama apie svetimas kalbas². Graikų tragedijose choro partijos sukurtos su tam tikrais dorėnų dialekto bruožais, o veikėjai – tiek he-

lėnai, tiek barbarai – kalba atikiškai. Ret- sykais tragedijų herojai atkreipia dėmesį į kitų kalbų ir graikų tarmių skirtingumus. Aischilo tragedijoje *Agamemnonas* Klitaimnestrai užkliūna neįprasta, panaši į kregždės skleidžiamus garsus³ Kasandros šneka (Aesch. *Ag.* 1050–1052), o tragedijoje *Choeforos* Orestas pareiškia, kad jie abu su Piladu „šnekės parnasiška tarme, pamėgdžiodami fokidiečių tarseną“⁴ (Aesch. *Cho.* 564–565: ἄμφω δὲ φωνὴν ἥσομεν Παρνησίδα / γλώσσης ἀπτήν Φωκίδος μιμουμένω). Sofoklio *Ajante* Agamemnonas sako negalįs suprasti barbariškos Teukro kalbos (Soph. *Aj.* 1262–1263). Tačiau nė vienas tragikas nesistengia į savo herojų lūpas įdėti tarmiškų žodžių. Kasandros kalba nė kiek nesiskiria nuo Klitaimnestros kalbos, o Teukro – nuo Agamemnono. Tragedijų herojai, nors ir deklaruoja

¹ Čia painiojamos sąvokos γλῶσσα ir διάλεκτος. Tokių atvejų pasitaiko ir daugiau, pvz., Solonas Atikos dialektą vadina Ἀττικὴ γλῶσσα (Sol. fr. 36. 11–12). Plg. taip pat Hdt. VI. 138; Thuc. III. 112; Aesch. *Cho.* 564. Išsamiau žr.: Thomas Harrison, „Herodotus’ Conception of Foreign Languages“, *Histos*, 1998, 2, 1–45.

² Epe iš Karijos kilę kariai apibūdinami kaip „svetimkalbiai“ – βαρβαρόφωνοι (Hom. *Il.* II. 867); ten pat pažymima, kad Troadės karių kalba yra skirtinga (Hom. *Il.* II. 804, IV. 437–438). *Homeriniame epe Afroditei* pabrėžiama, kad trojėnų ir frigų kalbos labai skiriasi (*HH* V. 113–116).

³ Svetimšalių kalba dažnai būdavo lyginama su kregždžių balsu. Plg. schol. Ar. *Av.* 1680: καὶ Αἰσχύλος τὸ βαρβαρίζειν χελιδονίζειν. Panašiai atsiliepiama apie politiką Kleofontą Aristofano *Varlėse* (Ar. *Ran.* 681: Θρηκία χελιδὼν ἐπὶ βάρβαρον ἐζομένη πέταλον – „ant barbariškosios šakos tupėdama Trakijos kregždutė“) (vert. A. Kudulytė-Kairienė). Išsamiau žr.: Christopher Delante Bravo, *Chirping Like the Swallows – Aristophanes’ Portrayals of the Barbarian*, M. A. Thesis, University of Arizona, 2009; Carrie Anne Matthews, *Barbarians and Language in Aristophanes*, <http://hdl.handle.net/10724/10024>.

⁴ Vert. J. Dumčius.

kalbantys kitaip, iš tiesų kalba taisyklinga Atikos tarme. Antikos žiūrovai jautė literatūros kūrinų konvenciją, todėl jų nė kiek nestebino taisyklinga graikų kalba prabylantys svetimšaliai ir vienas kitą puikiai suprantantys helėnai ir barbarai. Helenistiniais laikais, kai susiformavo bendrinė graikų kalba, vadinamoji koinė, dialektinė diferenciacija dar nebuvo išnykusi. III a. pr. Kr. poeto Teokrito idilės *Sirakūzietės, arba moterų Adonio šventėje* veikėjos tvirtina, kad jos kilusios iš Korinto ir kalba peloponesietiškai (*t. y. dorėnų dialektu – A. K.*):

Theoc. XV. 91–92: ... Κορίνθιαι εἰμὲς ἄνωθεν,
ὥς καὶ ὁ Βελλεροφῶν. Πελοποννασιστὶ
λαλεῦμες⁵.

V a. pr. Kr. klestėjęs senosios komedijos žanras buvo artimesnis šnekamajai Atikos kalbai nei didingas tragedijų stilius⁶. Komedijos kūrėjai siekė ne tik perteikti svarbiausius valstybės politinius įvykius ir socialinius reiškinius, bet ir tikroviškai pavaizduoti žmonių gyvenimą, parodyti jų būitį, papročius, perteikti jų emocijas ir kalbą. Senosios komedijos kūrinii turime labai nedaug. Iš penkiasdešimt aštuonių mums žinomų V a. pr. Kr. komediografų (kai kurie iš jų buvo gana populiarūs ir produktyvūs⁷) išliko

⁵ ...Iš Korinto mes esam, kur gimė / Belerofontas, todėl ir peloponietiškaai šnekam (vert. A. Kudulytė-Kairienė)

⁶ Andreas Willi, „The Language of Greek Comedy: Introduction and Bibliographical Sketch, in: *The Language of Greek Comedy*, ed. A. Willi, Oxford: University Press, 2002, 18.

⁷ Sudo žodynas nurodo, kad Hermipas (s. v. Ἑρμιππος) buvo parašęs keturiasdešimt komedijų, Kratinas (s. v. Κρατῖνος) – dvidešimt vieną, Eupolidas (s. v. Εὐπολις) – septyniolika, Stratidas (s. v. Στράτιδας) – penkiolika. Komediografas Magnetas (Μάγνης) buvo tapęs teatro varžybų nugalėtoju vienuolika kartų, Kratinas – devynis kartus, Eupolidas – septynis.

tik vienuolika Aristofano komedijų ir keli tūkstančiai įvairiems komedijų kūrėjams priklausančių fragmentų⁸. Daug senosios ir vidurinėsios komedijos eilučių cituojama II a. graikų rašytojo Atėnajo kūrinyje *Puotaujantys sofistai (Λειπνοσοφισταί)*. Iš komedijų fragmentų matyti, kad senieji komediografai rašė Atikos dialektu, bet kartais mėgindavo prakalbinti savo veikėjus ir kitomis tarmėmis. Šiame straipsnyje siekiama parodyti, kokie dialektai buvo naudojami senojoje atikinėje komedijoje, ir išanalizuoti šių dialektų reikšmę šio žanro kūrinuose. Tarmių vartojimo analizę senosiose komedijose apsunkina tai, kad fragmentas yra tik maža kito teksto dalis, įterpta į svetimio teksto visumą, kurioje fragmentą sudarančių žodžių kognityvi ir konotacinė reikšmė bei stilistinė funkcija šiek tiek keičiasi. Be to, cituojant dažnai nenurodoma, kaip vadinosi kūrinys, iš kurio paimtas fragmentas, nežinomas siužetas ir veikėjai, neaišku, kuriam personažui priklauso tarmiški žodžiai, kokį vaidmenį jie vaidino bendrame komedijos kontekste; dažnai neįmanoma nustatyti, ar tarmėbes sako žmogus, kalbantis savo gimtuoju dialektu, ar jos cituojamos iš kito kūrinio. Pvz., Atėnajas cituoja (fr. 5) tris jambiniu trimetru parašytas eilutes iš Apolofano⁹ komedijos *Kretiečiai (Κρητες)*. Jose užfiksuotos formos μυρρῖνῶν (att. μυρρῖνη, jon. μυρσῖνη, dor. μυρσῖνα) ir βούλομαι (ep. βόλομαι, dor. βώλομαι, ajol. βόλλομαι), taip pat paminėtas Fibalijos (Megaridės

⁸ Straipsnyje senosios komedijos fragmentai cituojami pagal leidinį: *Fragments of Old Comedy*, ed. Ian C. Storey, 2011, vol. I–III, Harvard: University Press.

⁹ Sudo žodyne nurodoma, kad senosios komedijos atstovas Apolofanas buvo parašęs penkias komedijas (Suda, s. v. Ἀπολλοφάνης. Ἀθηναῖος, κωμικὸς ἀρχαῖος. δρᾶματα αὐτοῦ Δάλις, Ἰριγέρων, Κρητες, Δανάη, Κένταυροι.)

arba Atikos vietovė) vietovardis rodo, kad komedija buvo parašyta Atikos dialektu. Antra vertus, kitas tos pačios Apolofano komedijos fragmentas (Ath. XI. 70) skamba dorėniškai:

fr. 7: καὶ λεπαστά μ' ἄδύοινος εὐφρανεῖ δι'
ἀμέρας.¹⁰

Formos λεπαστά (=λεπαστή), ἀδύοινος (=ἠδύοινος), ἀμέρας (=ἡμέρας) su ā ir eilutės metras (katalektinis trochėjinis tetrametras) kelia mintį, kad šiuos žodžius galėjo ištarti komedijos choro vadovas arba choras. Katalektinis trochėjinis tetrametras dažnai naudojamas Aristofano komedijų paroduose (plg. Ar. *Ach.* 204 sq., *Eq.* 247 sqq., *Av.* 268 sqq., *Pax* 301 sqq.)¹¹. Komedijos pavadinimas *Kretiečiai* perša prielaidą, kad chorą sudarė aktoriai, vaidinę iš Kretos kilusius žmones. Hesichijo žodyne nurodoma, kad šioje Apolofano komedijoje kretiečiams buvo svetimi atėniečių dievai (Hsch. θεοὶ ξενικοὶ· παρὰ Ἀθηναίους τιμῶνται, οὗς καταλέγει Ἀπολλοφάνης ἐν Κρησί). Pasak Bizantijos leksikografo Fotijo, dievų vardai komedijoje buvo iškraipyti (Phot. α 3404: Ἀπολλοφάνης Κρησίν· Ἀσκληπιός, Κύννειος, Ἀφρόδιτος, Τύχων). Matyt, Apolofanas vaidavo kretiečius kaip barbarus, gerai nemokančius graikų kalbos, o kretiečių dialektą traktavo kaip svetimą graikams kalbą¹². Senosios kome-

dijos atstovų kūrinuose būta ir daugiau personažų, kalbančių laužyta graikų kalba¹³. Aristofano *Varlių* scholijai nurodo, kad komediografas Platonas komedijoje *Kleofontas* vaidavo Kleofonto motiną, trakietę, kalbančią su Kleofontu barbarų kalba (schol. Ar. *Ran.* 681: Πλάτων ἐν Κλεοφῶντι δράματι βαρβαρίζουσαν πρὸς αὐτὸν πεποίηκε τὴν μητέρα. καὶ αὐτὴ δὲ Θραῦσσα ἐλέγετο). Komediografų pastangos išjuokti svetimšalių šneką siekė ne tik komiško efekto, bet galbūt turėjo ir politinį aspektą, norą parodyti barbarus kaip laukinius, nekultūringus, atsilikusius žmones.

Senosios komedijos fragmentuose kartais galima įžvelgti ir socialinio dialekto pėdsakų. Jau senovės Graikijoje tam tikro socialinio sluoksnio ar profesijos atstovų kalba pasižymėjo specifinėmis, tik jai būdingomis ypatybėmis. Leksikografo Poliukso (II a.) žodyne cituojama žymaus V a. pr. Kr. komediografo Krateto (Κράτης) eilutė:

dialektų, jie kalba viena kalba. Herodotas nurodo, kad visus helėnus jungė kraujo ryšiai, bendra kalba, bendros dievų šventovės, aukojimai ir vienodi papročiai (Hdt. VIII. 144: αὗτις δὲ τὸ Ἑλληνικόν, ἐὼν ὁμοίωμα τὸ καὶ ὁμόγλωσσον καὶ θεῶν ἰδρύματα τὰ κοινὰ καὶ θυσία ἦθεά τε ὁμότροπα).

¹³ Netaisyklingai graikiškai kalba svetimšaliai Aristofano personažai: barbarų dievas Tribalas (*Av.* 1565–1693), Persijos pasiuntinys Pseudartabas (*Ach.* 93–125) ir Atėnų miesto tvarkdarys skitas (*Thesm.* 1001–1231). Kartais Pseudartabo ir Tribalo kalba yra visai nesuprantama (*Ach.* 100; *Av.* 1615), o kartais ją įmanoma suprasti (*Av.* 1678–1679; *Ach.* 104). Svetimšaliai neištaria graikiškų aspiratų (*Thesm.* 1126: κεπαλή ir kt.), painioja daiktavardžių gimines (*Thesm.* 1192: γλυκερὸ τὸ γλῶσσα ir kt.), nederina daiktavardžių ir būdvardžių (*Thesm.* 1111: ἀμαρτωλὴ γέρον ir kt.) ir t. t. Išsamiau apie svetimšalių kalbą Aristofano komedijose žr.: P. Kotzia, „The Speech of the „Barbarians“ in Ancient Greek Literature“, in: *A History of Ancient Greek: From the Beginnings to Late Antiquity*, ed. by Anastasios-Phoivos Christides, Cambridge: University Press, 2007, 1408–1415.

¹⁰ Ir taurė saldžiausio vyno džiugins per dienas mane (Visus straipsnyje cituojamus senosios komedijos fragmentus vertė A. Kudulytė-Kairienė.)

¹¹ Plačiau apie senosios komedijos fragmentų metrus žr.: M. Whittaker, „Fragments in Their Relation to the Structure of Old Attic Comedy“, *The Classical Quarterly*, 1935, 29, 181–191.

¹² Panašiai Aischilo tragedijoje *Septynetas prieš Tebus* argiečiai įvardijami kaip ἑτερόφωνοι – „kitakalbiai“ (Aesch. *Th.* 170). Reikia pažymėti, kad graikai juto savo vienybę ir suprato, kad, nepaisant skirtingų

fr. 46: ἀλλὰ σικύαν ποτιβαλῶ σοι καὶ κα λῆς
ἀποσχάσω.¹⁴

Neaišku, kuriai Krateto komedijai¹⁵ priklausė šis fragmentas. Jame randamos tokios dorėninės formos: σικύαν (=σικύην), ποτιβαλῶ (=πρόσβαλῶ), κα (=ἄν), λῆς (dorėniško veiksmažodžio λάω sg. II). Sprendžiant iš eilutės turinio, cituojamus žodžius išitaria mokantis gydyti asmuo. Kadangi žymiausias medicinos mokyklos buvo dorėnų apgyvendintose teritorijose (Koso saloje, iš kur buvo kilęs Hipokratas, Epidaure, Knide, Sicilijoje ir kitur), Kratetas galėjo pavaizduoti gydytoją, kalbantį dorėnų dialektu. Tradicija dorėniškai prašnekinti gydytojus pastebima vidurinio ir naujosios komedijos fragmentuose¹⁶.

Kai kurie senosios komedijos atstovai galėjo perimti tarmybes iš kitų kūriniių. Čia susiduriame su intertekstualumu, kuris perteikiamas tik vienu žodžiu ar žodžių junginiu, nenurodant jokio šaltinio, tačiau implikuota žodžių reikšmė suteikia šiek tiek tokios informacijos. Prie tokių pavyzdžių priskirtinas Aristofano varžovo Eupolido¹⁷ fragmentas:

¹⁴ Nagi, pridėsiu taureę prie tavęs ir, jei panorėsi, atversiu (veną).

¹⁵ Suda pažymi (s. v. Κράτης), kad Kratetas buvo parašęs septynias komedijas: Γείτονας, Ἡρώες, Θηρία, Λάμια, Πεδῆται, Σάμιοι.

¹⁶ Andreas Willi, *The Languages of Aristophanes: Aspects of Linguistic Variation in Classical Attic Greek*, Oxford: University Press, 2003, 86; *The Cambridge History of Classical Literature. Greek Drama*, ed. P. E. Easterling and B. M. W. Knox, Cambridge: University Press, 1989, 143.

¹⁷ Nors mūsų dienų nepasiekė nė vieno sveiko Eupolido veikalų, išliko labai daug – beveik 500 – jo fragmentų. Suda nurodo (s. v. Εὐπόλις), kad šis komediografas pradėjo kurti būdamas septyniolikos metų. Išsamiau apie Eupolidą žr.: Ian Christopher Storey, *Eupolis: Poet of Old Comedy*, Oxford: University Press, 2003.

fr. 341: μὴ τρηχὺς ἴσθι,
ὦ δαιμόνι' ἀνδρῶν, μὴ φθονερὸν ἴσθ'
ἀνδρίον.¹⁸

Fragmentą cituoja XII a. Bizantijos filologas Homero komentatorius Eustatijas. Komentuodamas formos ἴσθι vartojimą *Odisėjos* XI giesmės 224 eilutėje, Eustatijas pateikia šį fragmentą, tačiau nenurodo, iš kurio kūrinio paimta citata. Eilutės metras – jambinis trimetras su anapestinėmis rezoliucijomis, todėl žodžio ἴσθι pradžioje turi būti atkurta digama. Atikos dialekte digama išnyko anksti ir pėdsakų metrikoje nepaliko¹⁹, tad tikėtina, kad Eupolidas formą ἴσθι su digama žodžio pradžioje perėmė iš kokio nors anksčiau parašyto kūrinio. S. Colvin atkreipia dėmesį²⁰, kad jonėninė forma τρηχὺς (=τραχύς) yra pavartota ir Aristofano komedijoje *Taika*, eilutėje, parodijuojančiojo žynio Hieroklio kalbą (Ar. *Pax* 1086: Οὐδέποτε' ἄν θεῖης λείπον τὸν τρηχὺν ἐχῖνον²¹). Minėtame Eupolido fragmente šalia kreipinio ὦ δαιμόνι' ἀνδρῶν, dažnai pasitaikančio Aristofano komedijose (Ar. *Ran.* 835, 1227; *Ecc.* 564, 784), pavartota forma ἀνδρίον, turinti deminutyvinę, menkinamą reikšmę²². Tad šie Eupolido komedijos žodžiai galėjo būti ištarti ironiškai.

¹⁸ Nebūki šiurkštus, nuostabusis žmogau, nebūk pavydus žmogeliukas!

¹⁹ Carl Darling Buck, *The Greek Dialects*, Chicago: University Press, 1955, 46–52.

²⁰ Plačiau žr.: Stephen Colvin, „The Language of Non-Athenians in Old Comedy“, in: *Rivals of Aristophanes*, ed. D. Harvey, J. Wilkins, London: Duckworth, 2000, 285–298.

²¹ Ežio spygliuoto glotniu niekada nė vienam nepaversti. (vert. S. Narbutas)

²² Šiuo žodžiu į pažįstamą piemenį Komatą kreipiasi Teokrito piemu. Theoc. V. 40: ὦ φθονερὸν τὸ καὶ ἀπρεπὲς ἀνδρίον – „Pavydus ir niekingas žmogiūkti!“ (vert. A. Kudulytė-Kairienė).

Tarmiškų žodžių pasitaiko ir kituose Eupolido fragmentuose. Aiškindamas žodžio κοπίς reikšmę²³, Atėnijas (Ath. IV. 16) cituoja eilutę iš Eupolido kūrinio *Heilotai* (Ἐΐλωτες):

fr. 147: αἶ κα γένηται τοῖσδε σάμερον κοπίς.²⁴

Spėjama, kad šios komedijos siužeta sudarė pasakojimas apie Spartos vergų heilotų sukilimą²⁵. Tukididas rašo, kad sukilę heilotai pasislėpė Tainaro kyšulyje stovėjusioje Poseidono šventykloje. Spartiečiai klauso išviliojo heilotus iš šventyklos ir juos išžudė, todėl Spartą ištiko didelis žemės drebėjimas (Thuc. I. 128). Prielaidą, kad būtent toks buvo šios Eupolido komedijos siužetas, patvirtina II a. grammatiko Herodiano cituojamas fragmentas (fr. 149: τέμενος Ποτειδᾶ ποντίω²⁶). Abiejuose pacituotuose komedijos *Heilotai* fragmentuose gausu fonetinių ir morfologinių ypatybių, būdingų Vakarų dialektų grupei: αἶ (= εἶ), κα (= ἄν), σάμερον (=τήμερον), Ποτειδᾶ (=Ποσειδῶνος), ποντίω (=ποντίου). Galbūt šioje komedijoje chorą sudarė heilotus vaidinantys aktoriai, savo partijas giedoję lakoniškai, o dialogai buvo parašyti Atikos dialektu. Tokią mintį kelia dar vienas Atėnajo cituojamas šios komedijos fragmentas, kuriame lakonizmų nėra (fr. 148).

Lakonijos dialekto bruožų randama ir vieno mažai žinomo V a. pr. Kr. kome-

²³ Κοπίς – spartiečių šventė, kurios metu buvo renjami didelės vaisės. Ji aprašyta Atėnajo veikale *Puotaujantys sofistai* (Athen. IV. 17: ἐστὶν δ' ἡ κοπίς δειπνον, μᾶζα, ἄρτος, κρέας, λάχανον ὀμόν, ζωμός, σῦκον, τράγημα, θέρμος).

Ši šventė minima ir kitų komediografų fragmentuose (Cratin. fr. 175; Philyll. fr. 16).

²⁴ Jeigu jiems šiandien įvyks Kopidės šventė.

²⁵ Storey, *op. cit.*, 176–177.

²⁶ Jūrų dievo Poseidono šventvietė.

diografo Epiliko²⁷ komedijos *Vaikinukas* (*Κωραλίσκος*) fragmente. Κωραλίσκος – mažybinė dorėninė žodžio κόρος (jon. κοῦρος, dor. κῶρος) forma. Bizantijos mokslininko Fotijo žodyne nurodoma, kad tai Kretos tarmės žodis (Phot. s. v. κωραλίσκον· τὸ μειράκιον. Κρήτες), bet labiau tikėtina, kad tai lakonizmas. Šią versiją patvirtina komedijos ištrauka, kurią cituoja Atėnijas (Ath. IV. 17), aiškindamas žodžio κοπίς reikšmę:

fr. 4: Ποττᾶν κοπίδ' οἰῶ σῶμαι
ἐν Ἀμύκλαισιν παρ' Ἀπέλλω,
βάρακες πολλοὶ κᾶρτοι
καὶ δωμός τοι μάλα ἀδύς.²⁸

Fragmente minimas Spartos srities Amiklų miestas²⁹, Lakonijoje švenčiama Kopidės šventė, vartojamos Lakonijos dialekto formos: priešdėlis ποτί (=πρός), šio priešdėlio ir artikelio sinkorė ποττᾶν (=πρὸς τᾶν), išlaikytas ā formose τᾶν (=τᾶν), βάρακες (=βήρηκες), ἀδύς (=ἡδύς), asmenvardis Ἀπέλλω (=Ἀπόλλων) su e vokalizacija, veiksmožadinė forma σῶμαι (=σεύομαι), žodžio pradžios priebalsio virtimas ζ > δ (δωμός=ζωμός), ilga dat. pl. galūnė (Ἀμύκλαισιν=Ἀμύκλαις). Nors nežinomas komedijos turinys ir veikėjai, iš cituojamo fragmento darosi aišku, kad kalbantysis yra susijęs su Sparta, jos šven-

²⁷ Suda. s. v. Ἐπίλυκος· κωμικός ποιητής. τῶν δραμάτων αὐτοῦ ἐστὶ Κοραλίσκος, ὡς Ἀθηναῖος.

²⁸ Aš galvoju nuvykti į Kopidės šventę.

Amiklose prie Apolono (šventyklos)

Yra daug pyragų, duonos

Ir tikrai labai skani sriuba.

²⁹ Amiklų miestas garsėjo jame buvusia Apolono šventykla (Thuc. V. 23; Strab. VIII. 5; Paus. III. 10 ir kt.). Teokritas vartoja veiksmožodį ἀμυκλαϊάζω – „kalbėti Amiklų (t. y. Lakonijos) tarpe“ (Theoc. XII. 13).

tėmis ir kalba jos dialektu³⁰. Atėnų politinė priešininkė Sparta ir jos gyventojai buvo dažnas V a. pr. Kr. komedijų objektas, apie juos sukurta nemažai kūrinų³¹.

Dialektinių formų randama ir V–IV a. pr. Kr. komediografo Stratido (Στρατίδης) kūrinuose³². Atėnijas cituoja (Ath. VII. 122) nedidelę dialogo dalį iš jo komedijos *Makedonai arba Pausanijas* (Μακεδόνες ἢ Πανσανίας). Nors komedijos turinys nežinomas, joje tikriausiai buvo pasakojama apie Makedonijos karalių Pausaniją. Fragmente (fr. 29) vaizduojamas dviejų veikėjų pokalbis. Vienas iš jų, greičiausiai atėnietis, klausia savo pašnekovo, matyt, makedono, kokia žuvis vadinama sfiraina (ἡ σφύραινα δ' ἐστὶ τίς), o šis atsako, kad tai žuvis, kurią Atikos gyventojai vadiną kestra (κέστραν μὲν ὕμμες ὠπτικοὶ κυκλήσκειτε)³³. Svetimšalio kalboje yra neįprastų tarmybių: ὠπτικοὶ (=οἱ Ἀπτικοί), ὕμμες (=ὕμεις). Pastaroji pasižymi priebalsio geminacija, kaip ajolėnų dialekte.

³⁰ Buck, *op. cit.*, 147–153.

³¹ Pvz., jau aptarta Eupolido komedija *Heilotai*, Aristofano komedija *Listratė*, neišlikusios Eupolido, Platono ir Kratino komedijos tuo pačiu pavadinimu *Lakonai* ir kt.

³² Stratidas buvo jaunesnis už Aristofaną. Savo kūrybinį kelią jis pradėjo apie 410 m. pr. Kr. Stratidą mini ir cituoja Atėnijas, Euripido, Aristofano scholijai (schol. Ar. *Ran.* 146; *Pax* 348e, *Av.* 1569, *Plut.* 550c, 1194, *Vesp.* 1346a ir kt.). Komedijoje Ἀνθρωποπόρεστης Stratidas šaiposi iš aktoriaus Hegelochio, vaidinusio Euripido tragedijoje *Orestas* ir blogai ištarusio žodžio γῶλην priegaidę (schol. Eur. *Or.* 279). Stratidas mėgo rašyti tragedijų parodijas: tai komedijos *Mirmidonai* (pagal neišlikusią to paties pavadinimo Aischilo tragediją), *Filoktetas*, *Troilas* (pagal Sofoklio tragedijas), *Medėja*, *Finikietės* (pagal Euripido kūrinis), *Lemnomeda* (pagal Euripido tragedijas *Hipsipilė* ir *Andromeda*).

³³ Analogiškas pokalbis vyko ir vidurinėsios komedijos atstovo Antifano komedijoje *Eutidikas* (fr. II 50 K: πάνυ συχνὴ σφύραινα. {B.} κέστραν ἀπτικιστὶ δεῖ λέγειν). Matyt, Antifanas kai kuriuos motyvus perėmė iš senosios kartos komediografų.

Tai gali būti makedoniškos formos³⁴. Gana daug dialektizmų randama kitos Stratido komedijos – *Finikietės* (Φοίνισσαι)³⁵ – fragmente, kurį cituoja Atėnijas, aiškindamas, jog tiebiečiai mėgsta kurti naujus žodžius (Ath. XIV. 15: καινουργοῦσιν κατὰ τὰς φωνὰς οἱ Θηβαῖοι):

fr. 49: ζυνίετ' οὐδέν, πᾶσα Θηβαίων πόλις,
οὐδέν ποτ' ἀλλ' ἢ πρῶτα μὲν τὴν
σπῆριαν
ὀπιθοσίλαν, ὡς λέγουσ', ὀνομάζετε·
τὸν ἀλεκτρυόνα δ' ὀρτάλιχον, τὸν
ιατρὸν δὲ
σάκταν, βέφυραν [δὲ] τὴν γέφυραν,
τῦκα δὲ
τὰ σῦκα, κοπιλάδας δὲ τὰς χελιδόνας,
τὴν ἔνθεσιν δ' ἄκολον, τὸ γελᾶν δὲ
κριδδέμεν,
νεασπάτωτον δ', ἦν τι νεοκάττωτον ἦ.³⁶

Šias jambiniu trimetru sukurtas eilutes galėjo pasakyti atėnietį vaidinantis personažas. Tai patvirtina forma ζυνίετε. Strati-das išryškina fonetinius Bojotijos dialekto ypatumus³⁷: išlaikytas ā, priebalsių virti-

³⁴ Steven Colvin, *Dialect in Aristophanes and the Politics of Language in Ancient Greek*, Oxford: University Press, 1999, 279.

³⁵ Ši komedija, matyt, buvo Euripido tragedijos *Finikietės* parodija. Chorą sudarė į nelaisvę patekusios finikietės.

³⁶ Jūs, visas Tebų mieste, nieko nesuprantate, Visiškai nieko: pirmiausia, kaip kalbama, Sepiją vadinatė „uodegašvirkšle“, Gaidį – „viščiuku“, gydytoją – „maišelninku“, Tiltą – „kiltu“, figas – „tigomis“, Kregždes – „čiauškutėmis“, Gabalą – „kašniu“, Žodį „juoktis“ jūs vadinatė „rėkti“, O „naują siuvinį“ – „nauju odos gaminiu“.

³⁷ Bojotijos dialektas daugiausiai žinomas iš epigrafinių įrašų. Iš Bojotijos buvo kilę du žymūs V a. pr. Kr. poetai Korina ir Pindaras. Gimtąja tarpe kūrė tik Korina, o Pindaras rašė poetinę chorinės lyrikos žanro kalba.

mas: σθ>τθ (ὀπιθοτόλιαν=ὀπιθοτόλιν), σ>τ (τῦκα=σῦκα), ζ>δδ (κριδδέμεν=κριζέιν), labioveliaro virtimas į lūpinį (βέφυρα=γέφυρα). Fragmente tiksliai parinkta ir leksika: forma ὀρτάλιχος – „viščiukas“ (deminutyvas nuo ὀρταλίζ) atėniečiams, matyt, buvo žinoma kaip bojotiška tarmybė: Aristofano *Acharniečiuose* ji pavartoja iš Tebų atvykęs pirklys (Ar. *Ach.* 871). Pirminė daiktavardžio σάκτας reikšmė – „maišas, krepšys“ (plg. Ar. *Plut.* 681). Bojotijos dialekte taip buvo vadinamas gydytojas, matyt, dėl to, kad nešiodavosi krepšį su gydymo reikmenimis. Veiksmažodis κρίζω taip pat priklauso komediografų leksikai: Aristofanas juo apibūdina barbarų dievų riksmą (Ar. *Av.* 1521).

Nors pacituoti žodžiai prasideda kreipiniu ir tarsi skiriami visiems Tebų gyventojams³⁸ (Stratido komedijos, kaip ir Euripido *Finikiečių*, veiksmas vyksta Tebuose), iš tiesų jie neturi nieko bendra su komedijos siužetu ir adresuojami Atėnų publikai. Pririnkęs neįprastų, įvairias asociacijas atėniečiams keliančių bojotiškų žodžių, komediografas akivaizdžiai šaiposi iš kalbančių keista, sunkiai suprantama tarme. Taip tarmybių vartojimas padeda Stratidui pasiekti užsibrėžto tikslo – išjuokti Atėnų politinius priešus tebiečius³⁹.

Graikų tarmės atsispindi ir Aristofano komedijose. Nors pats Aristofanas viename iš fragmentų pažymi, kad Atėnuose yra

trys dialektai (*taip komediografas vadina sociolektus – A. K.*), iš kurių vienas, švelnesnis, būdingas miesto aukštuomenei, kitas, paprastesnis, – kaimo žmonėms, o trečiasis – tarp anų dviejų dialektų užimantis tarpinę, vidurinę vietą⁴⁰, visi jo komedijų veikėjai atėniečiai kalba tuo pačiu sociolektu ir puikiai vienas kitą supranta. Tarp jų nėra nesusipratimo, koks pasitaiko viduriniojoje ar naujojoje komedijoje dėl veikėjų skirtingos socialinės padėties ar išsilavinimo⁴¹.

Aristofanas dažnai į savo komedijas įterpia kitų autorių formas, frazes ar eilutes. Cituojamas tekstas tarytum koduojamas iš naujo, inkorporuojamas į kitą kūrinį ir jam suteikiama nauja reikšmė. Sugebėjimas suprasti komedijos tekste užkoduotą reikšmę labai priklausė nuo žiūrovų išsilavinimo, kultūrinės jų patirties. Tik išprusę Atėnų žiūrovai galėjo pastebėti literatūrinės reminiscencijas. Kontrastas tarp cituojamo žodžio ir konteksto skatino publiką ieškoti kognityvios ir konotacinės įterptų žodžių reikšmės. Užkoduotą reikšmę turėdavo ir įvairios tarmybės, patekusios į Aristofano komedijas iš kitų kūrinių, dažniausiai iš tragikų kūrybos. Pvz., komedijoje *Debesys* Strepsiadas, skaičiuodamas savo skolas, sako:

Ar. *Nub.* 30: ἀτὰρ τί χρέος ἔβα με μετὰ τὸν Πασίαν.⁴²

Apie Bojotijos dialekto ypatybes žr. Buck, *op.cit.*, 4, 152; Robert J. Buck, „The Aeolic Dialect in Boeotia“, *Classical Quarterly*, 1968, 63, 268–280.

³⁸ Stratido komedijos, kaip ir Euripido *Finikiečių*, veiksmas vyksta Tebuose. Kūrinio siužetą sudaro įvykiai, išdėstyti Aischilo tragedijoje *Septynetas prieš Tebus*.

³⁹ Sarah N. Miles, *Strattis, Tragedy, and Comedy*, PhD Thesis, University of Nottingham, 2009, 231–232.

⁴⁰ Fr. 685 K: διάλεκτον ἔχοντα μέσην πόλεως, οὔτ' ἄστεϊαν ὑποθηλυτέραν οὔτ' ἀνελεύθερον ὑπαγροικωτέραν.

⁴¹ Ryškus pavyzdys, kai komedijos veikėjai dėl skirtingų sociolektų nesusikalba – vidurinėsios komedijos atstovo Stratono komedijos *Finikietės* fragmentas (fr. 361 K), kuriame vaizduojama, kaip nemokša šeimininkas negali suprasti apsiskaičiusio virėjo, vartojančio savo kalboje pasenusius homerinius žodžius.

⁴² O po Pasijo kiek aš įsiskolinau? (vert. J. Dumčius)

Aristofanas čia pavartoja dorėninę formą ἔβα ir formą χρέος (vietoje atikiškos χρέως). Scholijai nurodo, kad šie žodžiai yra paimti iš Euripido kūrybos (schol. Ar. *Nub.* 30: Εὐριπίδης· τί χρέος ἔβα δῶμα). Šie žodžiai išlikę ir nežinomos Euripido tragedijos fragmente:

fr. 1011: γλαυκῶπις τε στρέφεται μῆνη
ἤπειρον εἰς ἄπειρον ἐκβάλλων πόδα.
τί χρέος ἔβα δῶμα.⁴³

Šiame lyriškame, homerine leksika, metaforomis ir aliteracija pasižyminčiame fragmente žodžiai „τί χρέος“ reiškia „kodėl“; o Aristofanas pasinaudoja šio žodžio daugiareikšmiškumu ir jį pavartoja kita reikšme – „skola“. Kitokia χρέος reikšmė perkėlė žodį iš poetinio euripidiškojo konteksto į paprastą buitinį aristofaniškąjį lygmenį. Kartais Aristofano tekste esančios tarmybės padeda atskleisti užkoduotas teksto aliuzijas. Komedijoje *Raiteliai* Demas dešrų pardavėjui sako:

Ar. *Eq.* 1225: Ἐγὼ δέ τῃ ἐστεφάνιζα
κῆδωρησάμαν.⁴⁴

Eilutėje pavartotas dorėniškas įvardžio galininkas τῃ (=σε), dorėniškos veiksmazodinės formos ἐστεφάνιζα (=ἐστεφάνισα) ir κῆδωρησάμαν (=καὶ ἐδωρησάμην). Scholijai tiksliai neįvardija, kieno kūrinys yra parodijuojamas, bet nurodo, kad ši eilutė imituoja heilotų, kai šie vainikuoja Poseidoną, kalbą (schol. Ar. *Eq.* 1225: μιμῆται δὲ τοὺς εἰλωτας, ὅταν στεφανῶσι τὸν Ποσειδῶνα). A. H. Sommersten' o nuo-

⁴³ Ir šviesiaakis mėnuo leidžiasi / Žengdamas koja į neaprėpiamą žemę. / Kodėl gi jis paliko namus?

⁴⁴ Aš tave vainikais, dovanom puošiau. (vert. J. Dumčius)

mone⁴⁵, šią eilutę Aristofanas „pasiskolina“ iš komediografo Eupolido komedijos *Heilotai*⁴⁶ (apie jos lakonizmus jau buvo kalbėta). Įdomus senųjų komediografų bendradarbiavimas ir bandymas apkaltinti vienas kitą plagiaivimu. Antrojoje *Debesų* redakcijoje Aristofanas kaltina Eupolidą, kad šis, kurdamas komediją *Marikadas* (*Μαρικᾶς*), iškraipęs jo *Raitelius*:

Ar. *Nub.* 553-554:

Εὐπολις μὲν τὸν Μαρικᾶν πρότιστον παρεῖλκυσε
ἐκστρέψας τοὺς ἡμετέρους Ἴππείας.⁴⁷

Pasak *Debesų* scholijų, Eupolidas komedijoje *Nardytojai* (*Βάρπται*) pareiškia, kad jis padėjęs plikiui (t. y. Aristofanui – A. K.) sukurti paskutinę *Raitelių* parabazės dalį, kurią jam ir padovanojęs (Ar. *Nub.* 554a: Εὐπολις ἐν τοῖς Βάρπταις τὸνναντίον φησὶν, ὅτι συνεποίησεν Ἀριστοφάνει τοὺς Ἴππείας. λέγει δὲ τὴν τελευταίαν παράβασιν. φησὶ δὲ ἑκάκεινος ἑ τὸς Ἴππείας συνεποίησα τῷ φαλακρῷ ἑκάδωρησάμην). A. H. Sommersten' as taikliai pažymi⁴⁸, kad paskutiniame Eupolido žodyje kādωρησάμην⁴⁹ užkoduota

⁴⁵ Alan H. Sommerstein, „Notes on Aristophanes' Knights“, *Classical Quarterly*, 1980, 30, 51–53; Storey, *op. cit.*, 278.

⁴⁶ Kad Aristofanas galėjo plagijuoti Eupolido kūrinį, patvirtina *Raitelių* scholijai. Juose teigiama, kad Kratinas komedijoje *Butelis*, sukurtoje 429/428 m. pr. Kr. (žr. Storey, *op. cit.*, 175), priekaištavęs Aristofanui, jog šis naudojosi Eupolido kūryba (schol. Ar. *Eq.* 531a: ὁ Κρατῖνος ἐγραψε τὴν Πυτίνην, δεικνὺς ὅτι οὐκ ἐλήρησεν· ἐν ἧ κακῶς λέγει τὸν Ἀριστοφάνην ὡς τὰ Εὐπολίδος λέγοντα).

⁴⁷ Eupolidas pirmiausia išvilko (į sceną) *Marikadą*, iškraipęs mano *Raitelius*. (vert. A. Kudulytė-Kairienė)

⁴⁸ Sommerstein, *op. cit.*, 52.

⁴⁹ Perrašinėjant rankraščius dialektiniai bruožai galėjo būti pakeičiami Atikos formomis. Plačiau žr. Stephen Colvin, „Aristophanes: Dialect and Textual Criticism Aristophanes“, *Mnemosyne*, 1995, 48, 34–47.

atsakymo prasmė: būtent šiuo veiksmažodžiu baigėsi jau aptarta *Raitelių* eilutė, kurią Aristofanas paėmė iš Eupolido *Heilotų*. Apkaltintas plagiaivimu, Eupolidas nesiteisina, neįrodinėja savo tiesos, bet atsakydamas pakartoja tą žodį, kuriuo tarsi permeta kaltinimą pačiam Aristofanui: *et tu quoque*. Tai puikus intertekstualumo pavyzdys, kai žodis užkoduojamas iš naujo, inkorporuojamas į kitą tekstą ir įgyja naują papildomą reikšmę, kurią, matyt, galėjo suprasti vien literatūriniai varžovai.

Aristofano komedijose cituojama apie trisdešimt Euripido tragedijų, taip pat Aischilo, Sofoklio ir mažiau žinomų autorių, pvz., Melantijo, Ksenoklio, kūrinii⁵⁰. Pasitaiko tiesioginio ir netiesioginio citavimo pavyzdžių ir iš Homero poemų. Pavienių epinių žodžių stilistinė funkcija Aristofano komedijose keičiasi, jie dažnai vartojami ironiškai ar komiškai. Pvz., epinis žodis *ἐγνώθην* valstiečio Dikajopolio lūpose (Ar. *Ach.* 7) skamba labai neįprastai, ne laiku ir ne vietoje ir, užuot padaręs jo kalbą didingą, suteikia jai komiškumo⁵¹. Kurdamas pranašautojų ištermes Aristofanas taip pat naudojasi epiniu dialektu, daktiliniu hegzametru ir epine leksika (Ar. *Av.* 967–968, 970–973, 977–979; *Lys.* 770–777; *Eq.* 1015–1020, 1030–1034, *Pax* 1036–1126). Daug įvairių dialektinių formų pasitaiko paratragedinėse komedijų dalyse, kur parodijuojama tragikų, ypač Euripido, kūryba. Toks yra Iridės pasirodymas komedijoje *Paukščiai*. Jis primena dažnai tragedijose pasitaikantį sargybinio,

pasiuntinio ar šauklio pasirodymą (Aesch. *Ag.* 503; Soph. *Tr.* 335; Eur. *El.* 761 ir kt.). Šioje paratragedinėje dalyje skamba iškilmingas pasakojimo stilius, o 1197 eilutėje pavartota dialektinė forma *πεδάρσιος* (=μετάρσιος), pasitaikanti Aischilo kūrinuose (Aesch. *Cho.* 845–846, *Prom.* 269, 710, 916).

Nemažai dialektinių formų Aristofanas perima kartu su poetų citatomis. Komedijoje *Paukščiai* ką tik įkurtą Debesų Gegutmiestį aplanko poetas. Įmantrią šio poeto leksiką pajvairina chorinei lyrikai būdingos dorėninės ir epinės formos (Ar. *Av.* 913 eil.: Μουσάων, 925 eil.: ἀμαρυνά, 928 eil.: ἐμὶν, 929 eil.: τεῶν κεφαλᾶ, 930 eil.: δόμεν ἐμὶν τεῶν ir t. t.). Nors Aristofanas iš pradžių neįvardija poeto, skaitytojams nelieka abejonių, kad tai V a. pr. Kr. chorinės lyrikos kūrėjas Pindaro, jo kalbos ir stiliaus parodija. Komedioografas pavartoja ne tik Pindaro leksiką, bet įterpia išsitas jo kūrinii eilutes, pvz., Pindaro hiporchemos fragmentas (fr. 106) su visomis dialektinėmis formomis panaudotas *Paukščių* 941–944 eilutėse, o neišlikusio ditirambo fr. 76 eilutės – *Raitelių* chorinės partijos pradžioje (Ar. *Eq.* 1264–1266)⁵². Aristofano veikėjų lūpose skamba ne tik Pindaro, bet ir kitų poetų eilės. Jose taip pat pasitaiko dialektinių formų. Klausydamiesi tūtliaus dainos komedijoje *Paukščiai* žiūrovai galėjo pajusti VII a. pr. Kr. chorinės lyrikos atstovo Alkmano poezijos motyvus (Ar. *Av.* 251: μετ' ἄλκωνεσσι ποτῆται). Scholijai nurodo, kad šie žodžiai paimti iš Alkmano kartu su dorėninėmis formomis (schol. Ar. *Av.* 250: ἔστι δὲ παρὰ τὰ Ἀλκμᾶνος ὅς τ' ἐπὶ κύματος ἄνθος ἄμ' ἄλκωνεσσι ποτᾶται.

⁵⁰ В. Н. Ярхо, „Аристофан – великий художник-утопист“, в: *Аристофан. Комедии. Фрагменты*, 2000, Москва, 933.

⁵¹ Charles Platter, *Aristophanes and the Carnival of Genres*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2007, 109.

⁵² Plačiau žr. Jean Irigoien, *Histoire du texte de Pindare*, Paris: Klincksieck, 1952, 11–20.

διὸ καὶ Δωρικῶς εἴρηται). Intertekstinė nuoroda slypi dorėninėje formoje ποτῆται (=ποτᾶται nuo ποτάομαι)⁵³. Joje jaučiama aliuzija į Spartos poeto kūrybą. Siekdamas kuo realistiškiau pavaizduoti kuriamus personažus, pabrėžti jų kilmę, socialinę statusą, Aristofanas stengiasi personažų pokalbiams suteikti gyvos šnekamosios kalbos ir kokio nors dialekto ypatybių. Komedijsioje *Taika* kitų tarmių žodžiai percituojami Atikos dialektu kalbančių veikėjų. Vienas jų, Hermis, šitaip perduoda spartiečio kalbą:

Ar. *Pax* 214: Ναὶ τὸ σῶ, νῦν Ὀττικῶν δῶσεῖ
δίκαν.⁵⁴

Šioje eilutėje pavartota spartiečių priesaika ναὶ τὸ σῶ⁵⁵, *futurum Doricum* forma δῶσεῖ (=δῶσει) ir forma su išlaikyta *ā* δίκαν (=δικην). Toje pačioje komedijsioje *Taika* tarnas savo lūpomis taip atkartuoja jonėnų dialektą:

⁵³ Scholijuose pateikiama atikiška forma ποτᾶται, matyt, atsiradusi ilgos rankraštinės tradicijos metu. Žr.: Aristophanes, *Birds*, ed. Nan Dunbar, Oxford: Clarendon Press, 1995, 221. Aristofano scholijuose dialektinės formos aiškinamos gana dažnai, bet ne visada teisingai (pvz., Ar. *Av.* 935: τὸ δὲ ῥιγῶν Δωρικόν ἐστὶ κατὰ τροπήν τοῦ ο εἰς ω, ῥιγοῦν ῥιγῶν).

⁵⁴ Atsirūgs Atėnams, dievaži! (vert. S. Narbutas)

⁵⁵ Pasak scholijų, spartiečiai prisiekdavo Dioskūrais – Kastoru ir Polideuku. Ši priesaika devynis kartus pavartota Aristofano *Lisistratėje* (Ar. *Lys.* 81, 86, 90, 143, 983, 1095, 1105, 1174, 1180). Aristofano *Taikos* scholijuose atkreipiamas dėmesys į šios priesaikos lakoniškas ypatybes (schol. Ar. *Pax* 214a: ἔθος δὲ τοῖς Λακεδαιμονίοις ἐπὶ τοῦ “νῆ τὸ θεῶ” τρέπειν τὸ θ εἰς τὸ σ καὶ τὸ ε εἰς τὸ ι.). Ksenofonto vaizduojami spartiečių karo vadai Klearchas ir Charminas kalba Atikos tarme, tačiau duoda įprastą Lakonijos priesaiką ναὶ τὸ σῶ (Xen. *Hell.* IV. 4; *Anab.* VII. 6). Tukidido *Istorijoje* graikų dialektai taip pat neatsispindi, bet pateikiama spartietiška priesaika περὶ δὲ τὸ σῶ σώματος (=περὶ δὲ τοῦ θεοῦ θύματος) (Thuc. V. 77). Skaitymo variantas ναὶ τὸ σῶ, skambantis bojojietiško lūpose, atsirado vėlesnėje teksto redakcijoje, matyt, dėl *Lisistratės* kalbos įtakos.

Ar. *Pax* 47-48: Ἴωνικός τις φησι

παρακαθήμενος·
„Δοκέω μὲν, ἐς Κλέωνα τοῦτ’
αἰνίσσεται,
ὡς κείνος ἀναιδέως τὴν
σπατῆλην ἐσθίει.“⁵⁶

Pacituotose eilutėse jonėninės formos yra δοκέω (=δοκῶ), αἰνίσσεται (=αἰνίττεται), κείνος (=ἐκεῖνος), ἀναιδέως (=ἀναιδῶς). Daug plačiau graikų kalbos dialektai vaizduojami Aristofano komedijsiose *Lisistratė* ir *Acharniečiai*. *Lisistratėje* Lakonijos dialektu kalba spartietė moteris Lampito (Ar. *Lys.* 81–253), Spartos šauklis (Ar. *Lys.* 980–1013) ir pasiuntinys (Ar. *Lys.* 1076–1188, 1242–1245, 1248–1273, 1296–1321). Fonetinės ir morfologinės jų kalbos ypatybės iš esmės sutampa su Lakonijos tarmės bruožais, žinomais iš VII a. pr. Kr. poeto Alkmano kūrybos ir iš Spartos įrašų⁵⁷. Lakonijos dialektui būdinga išlaikyta *ā*, antrinės kilmės ω ir η, veiksmazodžių galūnės -τι ir -μες, priebalsių kitimai: σ>θ⁵⁸, ζ>δδ, intervokalinis σ>h, prieš balsį ε>ι ir t. t. Lakonijos dialekto ypatybės atspindi ir *Lisistratėje*: 82 eil.: γυμνάδομαι (=γυμνάζομαι), 1076 eil.: μυσίδδην (=μυθίζειν), 84 eil.: ἰαρεῖον (=ἰερεῖον), 118 eil.: εἰράναν ἰδῆν (=εἰρήνην ἰδεῖν), 168 eil.: πείσομες (=πείσομεν), 170 eil.: τῶν Ἀσαναίων (=τῶν Ἀθηναίων), 1076 eil.: τᾶν διαλλαγᾶν (=τῶν διαλλαγῶν),

⁵⁶ Svetys iš Jonijos, sėdėdamas greta:

„Atrodo, kad apie Kleoną ši vieta:

Jam negarbingai tenka mėžinį kabint.“

(vert. S. Narbutas)

⁵⁷ Buck, *op. cit.*, 147–153.

⁵⁸ Ši fonetinė ypatybė Lakonijos įrašuose pradėta žymėti tik nuo IV a. pr. Kr. Spėjama, kad Aristofano laikais šis kitimas jau vyko, Lakonijoje θ buvo tariama kiek kitaip nei kituose regionuose ir Atėnuose jau būdavo perteikiama kaip σ.

1263 eil.: παρσένε, σιά (=παρθένε, θεά) ir t. t. Beveik visuose spartiečiams priskiriamuose sakiniuose lakonizmų labai daug. Kaip pavyzdį galima pateikti trumpą Spartos šauklio kalbos fragmentą:

Ar. *Lys.* 980-981: Πᾶ τᾶν Ἀσανᾶν ἐστὶν ἄ
γερωχία
ἢ τοὶ πρυτάνεις; Λῶ τι
μυσίξαι νέον.⁵⁹

Čia panaudotos tokios formos kaip πᾶ (=πή), τᾶν (=τῶν), Ἀσανᾶν (=Ἀθηνῶν), ἄ (=ή), γερωχία (=γερουσία) τοὶ (=οί), πρυτάνεις (=πρυτάνεις), λῶ (dor. λῶ=θέλω), μυσίξαι (=μυθίσαι). Spartiečių kalba *Lisistratėje* kelia mintį, kad Aristofanas stengėsi įdėti į savo personažų lūpas kuo daugiau dialektizmų, kad pasišaiptytų iš keistos, provincialios atėniečių priešininkų spartiečių tarmės. Komedijoje *Acharniečiai* Aristofanas vaizduoja į Atėnus atkeliavusius kitų miestų piliečius. Vienas iš jų yra atvykęs iš Megarų ir šneka gimtuoju Megarų dialektu (Ar. *Ach.* 729–835). Megariečio kalboje gausu dialektizmų⁶⁰. Megarų ir Lakonijos dialektai priklausė Vakarų Graikijos dialektų grupei, todėl jų fonetinės ir gramatinės ypatybės panašios: išlaikyta ā, antrinės kilmės ω ir η, priebalsių kitimai: ζ>δδ ir t. t. Komedijoje *Acharniečiai* užfiksuotos tokios Megarų dialekto formos: Ar. *Ach.* 729 eil.: Ἀθάναις (=Ἀθήναις), 730 eil.: ματέρα (=μητέρα), 732 eil.: ἄμβατε (=ἀνάβητε), ποττᾶν (=πρὸς τᾶν), μᾶδδαν (=μᾶζαν), 733 eil.: ἐμὶν (=ἐμοί), 734 eil.:

⁵⁹ Kur yra Atėnų gerusija, arba Pritanai? Noriu pasakyti kai ką nauja. (vert. A. Kudulytė-Kairienė)

⁶⁰ Epigrafinių įrašų iš Megarų liko nedaug, o iš šio polio kilęs eleginės poezijos atstovas Teognidas (VI a. pr. Kr.) rašė jonėnų dialektu.

πεινῆν (=πεινᾶν), 760 eil.: ὕμεις (=ὕμεις) ir t. t. Toje pačioje komedijoje vaizduojamas Tebų pirklys kalba Bojotijos dialektu (Ar. *Ach.* 860–954). Komedijoje atsispindi tokie šio dialekto bruožai⁶¹: išlaikyta ā (860 eil.: τὰν τύλαν=τὴν τύλην), η>ει (868 eil.: Θείβαθε=Θήβαθε, αὐλειταί=αὐληταί, 905 eil.: νεί=νή), intervokalinėje pozicijoje po priešakinės eilės balsio γ susilpnėjimas ir išnykimas (897 eil.: ἰώγα=ἔγωγε), priebalsių grupės virtimas στ>ττ (860 eil.: ἴττω⁶²=ἴστω), ζ>δδ (947 eil.: θερίδδειν=θερίζειν), σ>ττ (884 eil.: κήπιχάριτται=καὶ ἐπιχάρισται), antrinės kilmės ω (876 eil.: τροχίλως, κολύμβως) ir t. t. Pasak Tukidido, Atėnai buvo atviras miestas visiems (Thuc. II. 39. 1). Jame galėjo laisvai lankytis kitų graikų polių gyventojai, todėl Atėnų gatvėse skambėdavo įvairūs dialektai. Matyt, todėl Aristofanas buvo gerai susipažinęs su graikų tarmėmis. Iš svetur atvykusių Aristofano veikėjų kalboje tiek daug dialektinių formų, kad kelia abejonių kai kurių tyrėjų tvirtinimas, jog vaizduodamas tarmiškai kalbančius helėnus komediografas stengėsi suteikti savo personažams kuo daugiau realistinių bruožų, tačiau nesiekė išjuokti tų personažų kalbos⁶³. Jau aptartas Stratido komedijos *Finikietės* fragmentas (fr. 49) rodo, kad

⁶¹ Šis ajolėnų tarmių grupei priklausantis dialektas žinomas iš V a. pr. Kr. gyvenusios poetės Korinos kūrybos ir iš epigrafinių įrašų. Daugiau apie Bojotijos dialektą žr.: Buck, *op. cit.*, 152.

⁶² Priesaiką ἴττω Ζεὺς (=ἴστω Ζεὺς) bojotiečių dialektu Platono *Faidone* (Pl. *Phaed.* 62 A) ištaria Kebeatas. Šią bojotiečių priesaiką Platonas mini ir *Septintajame laiške* (345a).

⁶³ Andreas Willi, „The Language of Greek Comedy: Introduction and Bibliographical Sketch“, in: *The Language of Greek Comedy*, ed. A. Willi, Oxford: University Press, 2002, 18–19; Bravo, *op. cit.*, 81–82; Matthews, *op. cit.*, 81–82.

svetimas dialektas galėjo būti komediografų pašaipos objektu⁶⁴.

Nors senosios atikinės komedijos kūrinų išliko nedaug, iš trumpų jos fragmentų ir keliolikos Aristofano komedijų aiškėja, kad tarmiški žodžiai šio žanro kūrinuose atliko keletą funkcijų: jais buvo galima išgauti komišką efektą, pabrėžti socialinį

veikėjų priklausomumą, sukelti literatūrinės aliuzijas, atskleisti literatūrinę polemiką, išjuokti politinių priešininkų kalbą, realistiškai pavaizduoti veikiančius asmenis. Fragmentuose randamos dialektinės formos suteikia žinių apie neišlikusių komedijų turinį, struktūrą, personažus, padeda geriau suprasti senosios atikinės komedijos stiliaus ypatybes.

⁶⁴ Miles, *op. cit.*, 195.

THE GREEK DIALECTS IN OLD ATTIC COMEDY

Audronė Kudulytė-Kairienė

S u m m a r y

The present article deals with the Greek dialects in Old Attic Comedy. Aristophanes is the greatest representative of this genre and the one whose complete plays have been preserved. The works of his contemporary comic poets have survived in fragments. The author of this article analyses some dialectal features of comedigraphs such as Apollonides, Crates, Eupolis, Epilycus, Strattis, Aristophanes. The fragments of Old Comedy are difficult to interpret because sometimes excerpts are badly battered, the dramatic context is missing, and we do not know who is speaking the fragmentary lines that have survived. The analysis of dialectal forms shows that Greek comedigraphs were interested in

dialects. The representation of different dialects was customary in Old Attic Comedy. Comic writers used non-Attic dialects to make their personages more realistic or to make a mock of them. Many dialectal forms in comedies contain comicality, irony, parody, intertextuality or are paratragic and might be borrowed from a tragedy, lyric or epos. In the comedies *Lysistrata* and *Acharnians*, Aristophanes reproduces Laconian, Megarian, and Boiotian speeches. He had to pick out a convincing number of the most peculiar features present to these dialects to the audience. The phonologic and morphologic features of the dialectal words in comedies generally accord with epigraphic records.

Gauta 2013-11-12

Priimta publikuoti 2013-11-25

Autorės adresas:

Vilniaus universitetas

Klasikinės filologijos katedra

Universiteto g. 5 LT-2734 Vilnius

El. paštas: audrkair@yahoo.com